

У ОСЛОБОЂЕНОМ УЖИЦУ

Данас сам с Пером Ђукановићем и Радом Јакшићем пошао из Милића у сребренички срез да одржимо неколико политичких конференција и да оснујемо народне одборе бар у сједиштима бивших општина и у самој Сребреници. Путујемо старинским „штајербаганом" у који су упрегнута два добра коња. Од Дрињаче до Братунца пут води штово стално ггоред Дрине која је ту, ослободивши се стеге кањона, шира и мирнија.

Иако је средина октобра, сунце пријатно греје. Готово ми је тежак сељачки гуњ на леђима. Док одморни коњи равномјерно касажу по добром путу, слушам Раду Јакшића који прича о приликама у Власеници.

Јакшић је свршени геометар; још прије рата био је симпатизер Комунистичке партије; кад је избио устанак у Источној Босни он је прешао овамо из Србије, гдје је као партизан учествовао у борбама око Лознице и Ковиљаче. Послије споразума с четницима, ми смо га поставили за нашег партиског повјереника у Власеници. Он је ту постао партизански конзул своје врсте. На том послу он је био најпогоднија личност: из породице познате у читавом крају, из које су два брата убијена, а трећи, Чедо, члан Партије, погинуо на Кладњу, сам до јуче борац на фронту, с мношм везама које је стекао прије рата и у току устанка, он је брзо себи створио ауторитет потребан за тако деликатан посао.

Јакшић је причао да су сељачке масе добро примиле наш споразум с четницима, али да против њега раде официри, жандарми, чиновници, онај ситни свијет по касабама који је пун предрасуда према комунистима, а коме истовремено необично импонују официри као представници бивше југословенске војске. Против споразума они не говоре отворено, него у разговорима истичу да комунисти не верују у бога, да су против краља, против приватне својине и слично.

Из свега што је Јакшић износио било је очигледно да је циљ свих разговора и дискусија тих људи да омрзну код сељака нашу Партију, организатора партизанских одреда, која је почела да се и у овом крају, у коме је њезин утицај прије рата био веома слаб,

афирмише каб пблиторичка снага. јасност и начелност њене пблиторичке линије, која је одговарала интересима народних маса, патриотизам, храброст и самопрегор њезиних чланова привлачили су људе који су у партизанском покрету гледали правду, поштење и непоколебљивост у борби. Сваки честит човек могао је да види шта раде, с ријетким изузецима, четнички команданти, од разних војвода до командира. Сваки од њих је гледао да упљачка штогод за себе, сваки је био склон да самовољно вршља у позадини, не поштујући ничији образ ни имање. Код њих није било јединства у погледима. Напротив, било је често међусобних сукоба, јер је болесна амбиција и жеља за пљачком била заједничка црта тог шароликог друштва. У једном наступу искрености, Дангић је са завишћу казао: „Лако је вама, партизанима: ви сви, као калуђери, вучете у свој манастир, а моји вуку свак на своју страну”.

Партизански борци и руководиоци уживали су симпатије обичног свијета и због своје честитости. Знало се да они не пљачкају и не краду, да не крше дату ријеч и да поштују туђи праг, ако то није праг зликовца, као што се знало и то да се онима који се о то огријеше не гледа кроз прсте, него да се кажњавају. Већ су се у тим првим данима устанка изграђивале норме понашања партизанског борца које су биле симпатичне нашем обичном човјеку.

Стога су четнички агитатори, махом људи проблематични, толико труда улагали да партизане, које су они све без разлога називали комунистима, представе као безбожнике, рушиоце породице и морала, приватне својине, као људе опасне од којих се треба чувати. Те дискусије са одређеним смислом и циљем биле су само увод у ону бјесомучну кампању клевета и лажи коју ће мало доцније започети против Народноослободилачког покрета вођи босанско-херцеговачких четника.

Ми смо чинили све да избјегнемо такве дискусије, упозора вали смо наше људе да се не упуштају у јалове препирке о краљу и богу, сматрајући да оне уносе смутњу у устаничке редове и да користе само непријатељу. Упућивали смо их да свугдје истичу оно што устанике зближава и братими, што учвршћује борбено јединство партизана и четника против окупатора и издајника.

Пред Сребреницом дочекало нас је десетак омладинаца с гтоклицима и добродошлицом. Иисам видео њихова лица у мраку, али сам по њиховим радосно узбуђеним гласовима осјетио да су нам се обрадовали.

— Већ смо мислили да нећете доћи, надвикивао је грају један глас, а ми све припремили за конференцију. Хоће Сребреница да види и чује партизане.

Пошли смо пјешнице друмом који вијуга узбрдицом поред неког потока и зауставили се пред једном крчмом. Свратили смо да

иопијемо кафу. Иза етола на коме су били поређани полићи и чо кањи пошао је према мени крчмар, пружио ми руку и ословио ме као старог познаника.

У први мах нисам знао ко је то, али кад сам се мало боље загледао у његово лице, познао сам Симу Боговића, пекарског рад- кика, који је 1920. године био секретар наше мале партијске ор- ганизације у Бијелини. Доцније, кад је наша Партија забрањена, он се одселио у Сребреницу и постао крчмар.

Усред разговора он зајеца и грунуше му сузе. Гледао сам га у недоумици.

— Син ми је погинуо прије мјесец дана, првенац, рече јеца- јући. Тешко ми је, али је погинуо јуначки, као прави комуниста. Ако је Симо напустио покрет и прихватио се полића, дјецу је вас- питао како треба. Гледај, све су то његови другови, рече показу- јући на омладинце који су сједели за столом, нека ти они кажу ка- кав је био.

— Па верујем ја теби и без свједока, друже Симо.

— Само ти питај, немој мислити да ја ово говорим као отац, рече и опет заплака.

— Добро, Симо, умири се, друже, у оваквој борби и гину најбољи! рече му Јакшић.

Ноћио сам код средског љекара д-ра Асима Темерлића, свог школског друга, који у овом крају служи већ десетак година. Он је у првим данима окупације задужио Србе овог краја, јер је сво- јим ауторитетом утицао на усташког логорника, тако да овај није извршио ниједно наређење усташких власти из Тузле и Сарајева у погледу хапшења и интернирања „сумњивих лица“. Сребренички срез ваљда је једини срез у Босни и Херцеговини из кога нико ни- је у 1941. години отјеран у усташке логоре нити је ико убијен од усташа у данима покоља Срба. У тај забачени крај нико од усташ- ких главешина није наилазио, а већ је у августу плануо устанак.

Темерлић ми се жалио да четници већ почињу да узнеми- РУЈУ муслиманско становништво по селима. Убистава ни других злочина још нема, али ситне пљачке, вријеђања, претреса кућа но- ћу, вршљање четничких патрола, свакодневна су појава, Он је на живој муци, јер Муслимани га сад питају: „Зар не можеш сада заштити нас, а љетос си могао да заштитиш Србе“, а понеки му готово прекорно каже: „Боље би било да смо ми љетос узели пу- шке“. (Љетос су усташе дијелиле оружје по муслиманским селима, тобоже „ради заштите од Срба“, а у ствари ради борбе против устаника).

Тешко је било ма каквим разлозима умирита сељаке из мус- лиманских села који нису били сигурни код куће ни на путу од четничке самовоље коју толеришу четнички команданти.

Легао сам доцкан, али дуго нисам могао заспати, толико ме је узбудио разговор са Ђемерлићем. Јуче су у овом крају Муслимани доиста била браћа Србима, понијели су се људски, а данас им се то враћа злим. Њима, у већини примитивним сељацима, тешко је одвојити Србина од четника, јер то зло које му се враћа за добро, враћа му се тобоже у име „српске 0'свете". Зар ће бити чудо ако они из тога извуку закључак да је истина она проклета „мудрост" да се „Влаху, као ни курјаку, не може вјеровати", коју су сковали бегови и аге да трују душу муслиманског трудбеника, а коју данас понављају Адемага Мешић, Рагиб Чапљић, Хакија Хацић, Алија Шуљак и остали усташки зликовци. Откако је створена такозвана НДХ, ови усташки изроди не презају ни од чега, само да закрве Србе и Муслимане. „Уништите Влахе, па ћете мирно *живјети*" — то је основна мисао њрхове злочиначке пропаганде. У овом крају нису их Муслимани послушали. А сада долазе српски шовинисти, четнички изроди, да им покажу дјелом, да „српска слобода" о којој четници трубе, за муслимане значи несигурност, понижавање сваке врсте, а можда и уништење. Зар ће бити чудо, ако они из тога извуку закључак, да Адемага Мешић и остали имају прав(0, а не људи који су им говорили да живе у слози и добрим односима са својим српским сусједима. У овом забаченом крају Босне нема партизанског одреда да би Муслиманима показао да постоји и друга врста устанка, која води борбу и за њихову слободу, увјерена да без слободе за Србе, Муслимане и Хрвате Босне и Херцеговине подједнако нема слободе ни за једне. Својим поступцима четници не само што срамоте заставу устанка, него га они још поткопавају и слабе. Шовинистичка мржња коју они распиреју, то је навођење воде на млин фашистичких окупатора — та позната поставка потврђује се овдје очигледно.

Сутрадан на конференцији, која се претворила у збор, говорили смо ја, Ђукановић и Јакшић. Кафана је била дупке пуна народа који је веома пажљиво слушао наша излагања. У свом говору највише сам се задржао на питању братства и јединства народа Босне и Херцеговине. Говорио сам о ономе о чему сам синоћ после разговора са Ђемерлићем, дуго мислио. Нисам штедио српске шовинисте, оне који мисле да је смисао нашег устанка у томе да „кољемо Турке".

Због тога су се рогушиле неке српске „чаршинлије" и попримеко ме гледале. Очевидно им нису годиле моје рмјечи. Њима би било пријатније слушати Дангића, официра и „правог Србина" који гуди о „српској слободи" у којој се они тако дивно осјећају: нити иду на фронт, нити им ко дира у чекмеже, а поврх свега могу да изигравају неку „вишу расу" према Муслиманима и да се према њима односе сажалјиво-заштитнички. А овај комуниста говори увредљиво: буд хоће да их изједначи с „балијама", буд тражи да богатији одријеши кесу и да више даду за фронт.

Али зато су Муслимани и српска омладина два-три десетка ђака и радника, били одушевљени. Први пут чули су ријечи наше Партије, које су звале у борбу не само против окупатора, него и против свих оних који му на било који начин помажу, ријечи о братству и јединству свих честитих људи у борби за слободу и збратимљену Босну и Херцеговину, ријечи о бољој и срећнијој Југославији која ће се родити из нашег устанка.

Истог дана послије подне одржао сам конференцију с групом омладинаца на којој смо формирали Сребреничку партизанску чету, пошто за формирање одреда још није било услова у овом крају. Оружје ћемо им послати за који дан. Одмах чим га добију, кренуће на Зворнички фронт, на сектор гдје се налазе сребренички четници, и с њима заједно учествовати у борби за ослобођење Зворника. На фронту треба да буду примјер храбрости, издржљивости и другарства. Рекао сам им да на Зворнику ситуација није добра, и да они могу много учинити да се она поправи, ако се буду зближили са сељацима четницима и развили политички рад међу њима у духу наше линије споразума и јединства свих устаничких снага.

Предвече смо отишли у оближње мјесташце Братунац. Ту смо одржали збор у једној напуштеној кафани. Велика већина учесника на збору били су Муслиманр! из околних села. Они су дошли да чују партизане, којих у овом крају није досад било, али за које су они чули да су људи поштени и праведни. И овамо, у овај забачен крај, стигли су гласови о Чичи с Романије, о партизанском вођи коме су подједнако драги сви честити синови ове земље.

Једва смо прогурали кроз гомилу свијета ка мјесту гдје је била говорница — расклиматан кафански сто. Док је говорио Перо, који је као човјек из овог краја први узео ријеч, носматрао сам публику. То је био трудбенички сеоски свијет у похабаним одијелима, неки у дроњцима. Мало је било младића, него већином старији људи који су изгледали потиштени, чак уплашени. За вријеме наших говора није се чуо ни један поклик одобравања, иако су сви пажљиво слушали говорнике. Они као да су се бојали да одобравају нешто што би им могли замјерити они који су на овај збор дошли да као полицајци слушају шта се говори и да пазе како се понашају учесници. То је била група мјесних четника са Србиславом Блажићем на челу, која је стајала близу кафанских врата и отуда пратила ток збора.

Кад сам послије завршеног збора изашао с Јакшићем на улицу, зауставио ме је Блажић и почео одмах, без икаква увода, говорити да се он и овдашњи Срби никад не могу сложити са оним што сам ја шворио о братству Срба и Муслимана. То је прво, и друго, да прави Срби никад неће моћи с комунистима зато што они не верују у бога. Овдашњи Срби, завршио је Блажић, не желе

стога да слушају више овакве говоре у овој средмни, јер то вријећа њихова национална осећања. Ове последње звучало је као пријетња.

Док је он говорио, смотрио сам у мраку иза њега неколико његових људи. Сам Блажић био се испрјечио испред мене и држао се као човјек спреман да се бије. Знао сам да је он до рата био љотићевац и да се у устанку прославио тиме што је од братуначких Муслимана — трговаца узимао паре и робу да их „заштити“ од „српске освете“. Таквих „српских осветника“ било је у свим касабима у којима су четници држали власт. Блажић је у таквом „србовању“ толико претјерао да га је сам Дангић морао да ухапси. То је био прави паланачки мангуп који је по сваку цијену хтео да нешто значи бар у својој касабима.

Био ми је непријатан тај разговор, али проћи без ријечи поред Блажића није се могло, јер би он то протумачио као бјежање и могао би, као свака кукавица, да запуца у леђа. Помакао сам пиштољ на опасачу с леђа напред и откопчао кубуру. Рекао сам Блажићу, који је смотрио мој покрет, да је оно што сам говорио на збору једино права српска политика, а да је она истовремено и политика свих наших народа. Свака свађа међу њима користи само окупатору. Што се тиче сарадње између комуниста и осталих патриота, она је итекако могућа. Кад су се могли сложити Русија и Енглеска да заједно туку Хитлера, зашто се не могу сложити наши патриоти, били они републиканци или монархисти, вјерници или атеисти; данас је главни задатак: борити се за слободу отаџбине, која је отаџбина и републиканаца и монархиста, оних који вјерују у бога као и оних који не верују. На крају, ми ћемо увијек говорити народу оно што мислимо да је његов интерес, а никога не приморавамо да нас слуша.

Блажић је стајао преда мном, цупкајући истуреном ногом, и ћутећи слушао. Кад сам завршио и хтио да кренем, он рече:

— Све то није тако, све је то само ваша тактика.

— Ви не знате ни шта је политика ни шта је тактака, рекао сам полазећи.

Упутили смо се према дуванској станици у којој нам је био спремљен конак. Јакшић ми је рекао да су се Блажићевци људи негдје изгубили у мраку прије него што сам ја завршио своје излагање и упозорио ме да нас могу напасти. На улици је било мрачно, а до дуванске станице подалеко.

— Не смију, кукавице су то које пљачкају и нападају само голоруче и беспомоћне људе, рекао сам, али смо ипак прошли до станице са откоченим пушкама у руди и идући средином улице.

Сутрадан смо отишли у велико село Факовиће, гдје смо одржали конференцију и основали народни одбор. Стварање народ-

них одбора у овом крају имало је више пропагандно-агитациони него практични значај, јер ми ту нисмо имали својих људи ни своје оружане снаге који би могли од одбора направити бар клицу нове власти. Практично, власт су вршиле жандармеријске станице, које је ту одмах инсталисао Дангић и стари предсједници општина који су редовно бирани за предсједнике одбора. Али ипак говорити о сељацима овог краја о новој, народној власт, о њеним задацима данас, изобличавати старе властодршце који су издали земљу и народ, није било јалово траћење времена. То је значило популарисатм линију Народноослободилачког покрета међу сељацима који су били под четничким утицајем, објашњавати им политички смисао нашег устанка, борити се против шовинистичке заразе, отварати људима перспективу и бодрити их. Знао сам да ће много тог сјемена пасти на камен, јер се није радило само о снази аргумента, него, у првом реду, о односу снага између нас и четника у том крају, али је, свеједно, потребно сијати стално и упорно.

У команди мјеста нашао сам Илију Грбића, учитеља, који је прије рата служио на Романији. Отуда је избјегао испред усташа и у августу отишао у партизане. Сад је командант мјеста у Бајиној Башти. Обрадовао се земљацима и одмах поставио питање да иде у Босну, и то на Романију, увјерен да ће тамо међу сељацима који га добро познају моћи више користити него овдје.

Од Грбића смо дознали да се Врховни штаб од прије неколико дана налази у Ужицу. Јавио сам се телефоном Милинку Кушићу, који ми је рекао да сутра дођем у Ужице.

То вече у Бајивој Башти провео сам с друговима који су лџе тос побјегли из митровачке тамнице. Све су то били активисти наше Партије, осуђени за вријеме старе Југославије на дугогодишњу робију, које је окупација затекла на издржавању казне у Сремској Митроници. Чим је избио рат, они су почела да припремају бекство. Било их је тридесет и двојица. Прокопали су канал испод земље, дугачак петнаест метара, и нашли се ван тамничког зида, гдје су их прихватили партизани Фрушкогорског одреда. Са Фрушке горе пребацили су се преко Саве у већ ослобођену Мачву, а сад на назив Врховног штаба иду у Ужице.

Сутрадан рано сјели смо у аутобус који нам је из Ужица послао Милинко Кушић, политички комесар Ужичког одреда. Цио пут од Бајине Баште до Ужица пјевали смо наше старе робијашке пјесме. Били смо раздрагани као да путујемо на школски распуст. Колико је сваки од нас маштао за тамничком решетком о дану кад ће са оружјем у руци да се бори за слободу свога народа. Најзад, дочекали смо тај дан.

У Ужицу сам се опростио с друговима и отишао да тражим штаб Ужичког одреда. Штаб је био смјештен усред града, у једној

великој згради иа спрат у којој је прије рата било неко надлештво. На улазу ме је задржао стражар; док сам се објашњавао с њиме, изби Вукола Дабић, мој стари познаник са августовског савјетовања у Горобиљу, на коме је формиран штаб Ужичког партизанског одреда, који ме уведе у зграду. Вукола је сада командант мјеста у Ужицу. Пошли смо на спрат гдје се налазио и Штаб Ужичког одреда и Главни штаб Србије. Нама у сусрет ишао је низ степенице старији човјек, мало погрљен, крупне главе увучене у уска рамена. Мучио сам се да се досјетим ко је, јер ми је изгледао познат.

— Спасоје, јеси ли то ти, викнуо сам,, сјетивши се најзад да је то Спасоје Стејић, атентатор на краља Александра, мој стари друг из митровачке самице.

Он је застао и гледао ме својим безазленим, плавим очима, из којих је зрачила неизмјерна доброта, иако је некад о њему грмјела режимска штампа да је „чудовиште" и „рођени злочинац". Гледао ме неколико чаоака и, као да се извињава, рекао:

— Е, богами, не сећам се ко си.

Кад сам му рекао своје име, он се радосно насмејао и пружио ми руку: „Ама зар си жив?"

Послије двадесет година тамновања Стејић је љетос побјегао са осталим друговима из Сремске Митровице и са Маријаном Стилиновићем одмах из Мачве кренуо у Ужице. Сад је управиик ове зграде.

У штабу Ужичког одреда нашао сам команданта одреда Душана Јерковића. Онизак, мршав, црномањаст, стајао је на сред собе и полузатворених очију слушао шта му говори један командир. Изгледао је уморан и рагајан. На необријаном лицу видјели су се трагови неспаваних ноћи.

Кад је иопратио командира, сјели смо на неки кожни диван у углу собе. Сједајући, Јерковић ми је рекао да двије ноћи није спавао.

— Фронт је велик, не можеш свуда стићи, а треба стићи, па још ове четничке вуцибатине и у Ужицу и где год се макнеш праве сметње. Ето, ми вршимо масовну мобилизацију на добровољној бази за одред, а врше и они. А знаш ли како они агитују? Ко се упише у четнике, тај добије објаву да је мобилисан, и кући, Или одавде дотурамо оружје и муницију за Краљево, а они задржавају взз у Пожеги, и тек кад ми одавде протестујемо, пуштају воз даље. Тако ти је где год се макнеш. Још нам веле: „Ми смо освојили Ужице, а ви сте дошли на готово". Иако свака баба зна да смо ми водили борбе код Ужица и присилили немачки гарнизон да се на брзину спакује и побегне. Чак нису имали кад да униште фабрику оружја и муниције. Али шта ћеш, морамо се натезати с њима,

иако није лако. Да бар имају трунак поштења и мало борбености, све би им остало опростио, завршио је Јерковић.

Јерковић је прије рата био учитељ у Босни, у селу Факовлћи, код Братунца, у коме сам био јуче на конференцији. Причао сам му о приликама у том крају, о босанским четницима и нашем споразуму с њима.

— Чуо сам, али не верујем да ће од тога брашна бити погаче, рекао је Јерковић.

Јавио сам се телефоном другу Титу, и он ме је позвао да одмах дођем до њега. Јерковић ме је одвео у зграду Народне банке, у којој је на првом спрату био смјештен Врховни штаб, док се у ириземљу налазила заштитница. На улазу нас је зауставио стражар, борац Ваљевског одреда, који, иако нас је познавао, није хтео да нас пусти без дежурнога. У заштитници друга Тита били су тада Ваљевци и Рађевци, све одабрани, добри борци. Допало ми се што су и по свом држању били већ прави војници.

Радна соба друга Тита налазила се на првом спрату те нове, солидно грађене зграде, и то у углу с лијеве стране широког ходника. У соби до његове налази се Бранко Пољанац Станко, мајор бивше југословенске војске, сада оперативни официр, који ме је примио и увео другу Титу.

Ушао сам у чисту, пространу собу из које је био лијеп поглед на град и околна брда. Писаћи сто прекривен неком секцијом, неколико дрвених столица, на једном зиду велика карта Југославије, на другом карта Источног фронта — таква је изгледала радна соба друга Тита у Ужицу. Када сам ушао, он је шетао по соби одмјереним корацима, пушећи на свој кратки чибук. Био је обучен у војничко одијело од тамно-смеђег сукна и опасан ременом са упртачем; о пасу му је висила црна кубура с парабелумом на гајтану пребаченом око врата. Поздрављајући се с њиме, видио сам по његовом мало расијаном погледу да сам га тргао из размишљања. Трајало је то свега неколико часака и његов поглед је постао усредсређен и испитивачки. Понудио ми је столицу и сам сјео за сто.

На питање друга Тита шта радимо у Босни, изложио сам му оиширно ситуацију, изнио планове нашег Главног штаба и дао му примјерак споразума с Дангићем. Он је слушао пажљиво, поставио неколико питања у току мог излагања, желећи да се о неким стварима подробније обавијести.

Кад сам завршио, он је устао и прошао неколико иута по соби, лупкајући чибуком по длану. Застао је поред стола, загледао се у секцију, мало се намрштио и почео да говори као да формулише мисли које су га тих дана нарочито заокупљале.

Друг Тито је говорио да штово сви наши штабови на слободној територији чине исту грешку, која се састоји у томе да они

претежно воде фронталне борбе, а све се ређе користе маневром и све мање упадају у непријатељску територију ради угрожавања његових комуникација и изненадних напада с леђа. Јасна ствар да је фронтална борба повољнија за непријатеља који је технички и бројно надмоћнији па у њој може боље да искористи ратну технику, нарочито артиљерију и авијацију.

Затим је говорио о опсједању градова и рекао, углавном ово:

Много времена и муниције трошимо око опсједања градова. Ту се дају жртве и ангажују се за наше услове велике снаге, док би се оне могле корисније употребити продирући у непријатељску позадину, уништавајући тамо све што служи непријатељу. Градове треба узимати муњевитим налетима, користећи изненађење као најважнији моменат у рату као што је наш, у коме ми, малобројни и слабо наоружани, идемо против непријатеља који је јачи и по бројној свazi и по наоружању. Ако тај налет ве успије, онда треба мањим снагама блокирати непријатеља у граду. . .

(Из књиге „Записи из ослободилачког рата" I, Београд, 1956).

Родолуб ЧОЛАКОВИЋ